

Bajza József a Nemzeti Színház élén

GAJDÓ TAMÁS

Szalisznyó Lilla, szerk., tan. *Dokumentumok a Nemzeti Színház belső életének első évtizedéből: Bajza József színiigazgatói működése: Kritikai kiadás.* Budapest: Ráció Kiadó, 2021. 840.

Négyessy László 1904. április 27-én a Kisfaludy Társaságban *Bajza József emlékezete* címmel tartotta székfoglalóját. A terjedelmes tanulmányának csak egy rövid része számolt be az író, költő, kritikus, szerkesztő színházi tevékenységéről; de ebből is kiderül, hogy milyen pozitív kép élt még a századfordulón is Bajzáról, a színházigazgatóról:

„A színügy szervezése egyike volt a reformkorszak fontos kérdéseinek, éppen úgy, mint régi tárgya Bajza érdeklődésének. S ő ez ügy rendezésében előkelő részt vett, egyrészt mint publicista, illetőleg dramaturg, másrészt mint a Nemzeti Színház igazgatója, írásainak és idejének jó részét 1836-tól 48-ig a nemzeti színészet ügyére áldozta. Az ő érdeme mai nemzeti színházunk első szervezése, s ott bizonyos hagyományok első megalapítása; szoktatta színészeinket a tanulásra, maga is tanította őket, hatott a játékbeli ízlésre, és arra, hogy a színház mintaszerű beszédre és kiejtésre törekedjék. Tíz hónapi igazgatása alatt rendkívüli munkával átsegítette a színházat a kezdet nehézségein. De lemondása után is, mikor külső és belső válságok fenyegettek e műintézetünket, ő lelkesen küzdött mellette. *Szózat a pesti magyar színház ügyében* c[ímű], 1839-ben kiadott röpiratában sürgette a színház országossá tételét, s megjelölte fejlesztésé-

nek módjait. Felszólalt a nemzeti színház ügyében 1845 végén is, a Pesti Hírlapban. S 1847-ben ismét az ő szakavatott és erélyes kezébe tették le a színház igazgatását, s ő vezette azt 1848 első felében is, míg a politikai érdekek más térre nem szólították.”¹

Szalisznyó Lillának köszönhetően ezek a szép szavak és a mérvadónak tekintett megállapítások végre tartalommal töltődnek meg, ha kézbe vesszük és alaposan áttanulmányozzuk a *Dokumentumok a Nemzeti Színház belső életének első évtizedéből: Bajza József színiigazgatói működése* című könyvet.

A mű több szempontból jelentős és úttörő vállalkozás. Először tesz közzé színháztörténeti dokumentumokat az MTA Textológiai Munkabizottsága által elismert kritikai kiadás szabályai szerint. S témaválasztása is figyelemre méltó: az összeállítás az 1837-ben megnyitott Pesti Magyar Színház (1840-től Nemzeti Színház) üzemmenetét kéziratos források segítségével mutatja be. Az ismert és most először közölt levelek és jegyzőkönyvek értelmezését páratlan apparátus segíti. Az összeállítás újdonsága, hogy Szalisznyó Lilla nem elégedett meg a szokásos jegyzeteléssel; a hivatkozott írások nagy részét el is lehet olvasni a jegyzetekben, és a „belső színházi bíróság jegyzőkönyveit” is tanulmányozhatjuk.

„A kötet három forráscsoportot tartalmaz: Bajza József százötz színiigazgatói levelét (a címzettek között Kántor Ger-

¹ NÉGYESSY László, „Bajza József emlékezete”, *A Kisfaludy Társaság Évtapjai*, Új folyam 39. (1904–1905): 64.

zsonné Engelhardt Annát, Csató Pált, Egressy Gábort, Szigligeti Edét, valamint Kolosy Gergelyt találjuk); a jelenlétében tartott huszonnégy igazgatóválasztmányi (1837–1838), valamint az elnökletével zajló harminckét igazgató-sági ülés (1847–1848) jegyzőkönyvét” – szerepel a könyv előszavában.²

A három jól elkülöníthető szövegkorpuszt Bajza József személye köti össze, s a kutatásnak/kiadásnak – talán nem eléggé hangsúlyozott és kimondott – célja az volt, hogy végre összegezze Bajza és a Nemzeti Színház kapcsolatát. Ne feledkezzünk meg a tényről: a Pesti Magyar Színház első igazgatójának – még ha egészen másfajta jogkörrel járt is ez a hivatal, mint később – olyan embert választottak, aki hosszú ideig csak mint néző szemlélte a színház világát; s kizárólag elméleti munkáival hívta fel magára a figyelmet. Nyolcvan év múlva, 1917-ben hasonló direktort neveztek ki Ambrus Zoltán személyében. De később is megpróbálkoztak ezzel: Nagy Péter (1978) és Ablonczy László (1991) példája jól szemlélteti ezt a törekvést. Mintha a Nemzeti Színház esetében – legalábbis bizonyos történelmi korszakokban – az volna igazán fontos, hogy az intézmény karakterét meghatározó vezető elmentmondást nem tűrve álljon ki a nemzeti színház művelődéspolitikai jelentősége mellett. Valószínű, hogy Bajzát ezért tartották alkalmasnak erre a szerepre, noha – ahogyan Szalisznyó Lilla is rámutatott – „semmiféle intézményvezetői vagy színtársulat vezetői gyakorlata nem volt.”³ De hiába is lett volna, hiszen az állandó társulat kormányzásához egészen másfajta ismeretekre volt szükség, mint korábban. Bajza József jogi

diplomája, jogász szemlélete és gondolkodása lehetővé tette, hogy 1838-ban vármegyei tisztséget vállaljon, majd 1847-ben országos intézmény vezetője legyen. S természetesen az is kellett ehhez, hogy Bajza kihívást lásson a feladatban. Be akarta bizonyítani, hogy nem azért írta vehemens kritikáit, hogy önmagára hívja fel a figyelmet, hanem azért, mert – mint Kerényi Ferenc írta – „a játékszínt [...] a nemzetnevelés egyik legfontosabb színterének tartotta, az iskola–templom–színház intézményhármasság tagjaként”.⁴

Kinevezése után azonban hamar kiderült Bajza számára, hogy az eszmék mit sem érnek, ha a Pesti Magyar Színház nem tudja betölteni azt a feladatot, melyet elvárnak tőle. Könnyebb volt az állandó magyar színház megteremtését sürgető röpiratokat szép szavakkal megtölteni, mint változatos műsorral előállni, és színvonalas előadásokat rendezni.

Szalisznyó Lilla nagy apparátust mozgósítva, a kötetben közölt forrásokat felhasználva feltárta és összegezte, hogy mennyit sikerült Bajza Józsefnek elképzeléseiből megvalósítania. Az eddig megjelent összefoglalásokban olvasható értékeléseknél jóval részletesebb áttekintést nyújtott Bajza gyakorlati színházi munkájáról. Nem csupán a művészeti kérdésekre tért ki az összegzésben, legalább olyan fontosnak tekintette az igazgatónak azt a tevékenységét, mellyel a színház gördülékeny üzemmenetét biztosította. A színtársulatok életét a legelső hivatásos magyar együttestől kezdve színházi törvények szabályozták. Nem kétséges, hogy ezeket a paragrafusokat a gyakorlat alakította ki. Senki nem gondolhatja, hogy a társulatok irányítói előre látták, milyen vétségekkel kell majd szembenézniük, s milyen formulákat kell alkalmazni, hogy a nyugodt munkát biztosíthassák. A törvénykönyv kiváló forrás, hiszen megismertet a társulatok mindennapi életének legapróbb mozzanataival. A szabályzat alapján rekonstruálhatjuk azt a folyamatot, amíg egy drámai műből színháti

² SZALISZNYÓ Lilla, szerk., tan., *Dokumentumok a Nemzeti Színház belső életének első évtizedéből: Bajza József színházigazgatói működése: Kritikai kiadás* (Budapest: Ráció Kiadó, 2021), 7.

³ Uo., 18.

⁴ Uo., 11.

lett. De az is kiderül, hogyan lett a színház-üzem egyre professzionálisabb, miként önállóultak az egyes területek, hogyan alakultak ki azok a szakmák, melyek ma is meghatározzák a színtársulatok mindennapjait. Szalisznyó Lilla rámutatott, hogy Bajza József két igazgatása között nagyot változott a társulat helyzete, és sokat változott a vezetési gyakorlat is. Ehhez a változáshoz nagymértékben hozzájárultak a színházi törvények, melyeket először Bajza első igazgatása idején rögzítettek, majd 1842-ben átdolgoztak, s amelyek a „teljes személyzet feladat- és hatáskörét, valamint anyagi felelősségét szankcionált[ák].”⁵ Ez a rendtartás keret adott a rendszeres művészi és adminisztratív munkának, de az évtizednyi működés jótékony hatását is látnunk kell. Szalisznyó Lilla szemléletesen mutatta be, hogy milyen óriási változások történtek néhány év alatt az első állandó magyar nyelvű színházban:

„Amikor 1847 októberében Bajza átvette a színház napi szintű ügyeinek irányítását, a belső szakmai apparátus létszáma a tíz évvel korábbinak körülbelül másfélszerese, kétszázhat fő volt. 1842-ben a korábbi nyolc részleg kiegészült a könyvtári személyzettel (könyvtárnok, hangműtárnok, két színdarabmásoló, kottamásoló), a ruhatári munkatársak közé felvettek egy mosóasszonyt, a pénztári személyzethez egy pénzszedői ellenőrt, a gazdasági személyzethez pedig egy éjjeli őrt. 1848-ra még fegyverműves, szerepkihordó (aki a próbák megkezdése előtt a kézzel másolt szereppéldányt kézbesítette az előadóművészek lakására) és kertész is került állományba. 1847 áprilisára a prózai és operatagozat létszáma a kezdeti harmincegyről negyvenkettőre emelkedett. Az énekkart negyvenkettő, a zenekart negyven, a tánckart húsz, a művészeti személyzetet

hét, a könyvtárit három, a technikai és gazdasági személyzetet pedig harmincegy fő alkotta. Ekkoriban ritkán merültek már fel olyan, a színház indulásának hónapjaiban még gyakori problémák, hogy valamilyen feladatra új alkalmazott beállítása vagy a meglévők számának növelése szükséges.”⁶

Szalisznyó Lilla tanulmányából csaknem mindent megtudunk Bajza színházi működéséről, néhány esetben mintha személyisége is előbukkanna a korra jellemző hivatalos érintkezési formák mögül. Azt azonban homály fedi, vajon miért nem vállalta tovább az igazgatói teendőket. A szerző utal arra, hogy 1847-ben „csak bizonyos vonakodással vállalta el a feladatot”, de a *Pesti Hírlap*ban megjelent cikket – szokásával ellentétben – nem idézi. Pedig ebből kitűnik, hogy Bajzát csak hosszas rábeszéléssel lehetett a hivatalra megnyerni, mert egyáltalán nem akart ismét színházvezető lenni: „nekem e’ hivatalviseléshez sem időm, sem vágyam nincs, sőt ellenkezőleg, midőn egykor a’ lapok által nevem e’ tekintetben szóba hozatott, ’s visszaemlékeztem egykori színingazgatói keserves napjaimra, felfohászokodám, hogy „múljkék el tőlem e’ keserű pohár!”⁷

Ennek ellenére, ahogyan Szalisznyó Lilla rámutatott, amikor 1849 májusában Bajzát Kossuth Lajos hivatalvállalásra szólította fel, „válaszlevele szerint a Nemzeti Múzeum igazgatói, vagy a Nemzeti Színház főigazgatói tisztségét szívesen elvállalta volna”.⁸ Egy évvel később, 1849 júniusában Bajza arról számolt be feleségének, hogy ismét felkérték a színház élére, „azonban, úgy tűnik, nem a főigazgatóságot akarták rábízni, hanem ismét-

⁵ Uo., 37.

⁶ Uo., 34–35.

⁷ BAJZA [József], „Nyilatkozás a’ nemzeti színház’ igazgatói hivatala iránt”, *Pesti Hírlap*, 1847. júl. 1., 2.

⁸ SZALISZNYÓ, szerk., tan., *Dokumentumok a Nemzeti Színház belső életének első évtizedéből...*, 46.

telten az aligazgatóságot” – ő azonban ezt nem fogadta el.⁹ Bár a szerző Bajza döntésének tulajdonítja, hogy feladta színházvezetői terveit, fel kell tennünk a kérdést, vajon miért nem felelt meg a Nemzeti Színház főigazgatójának, noha ekkoriban erre a legrátermettebbnek bizonyult? Sajnos a kormányzat még azon az áron is ragaszkodott a társadalmi rangja és politikai szerepvállalása miatt kiválasztott, a tisztségre egyébként alkalmatlan gróf Ráday Gedeonhoz, hogy ezzel Bajzát a Nemzeti Színház végképp elveszítette.

A kötetben közölt források közül természetesen a levelek a legérdekesebbek. Modern kiadásban most jelennek meg először azok a dokumentumok, melyek megvilágítják, miért nem lett Kántor Gerzsonné Engelhardt Anna 1837 nyarán a Pesti Magyar Színház társulatának tagja. A dokumentumokhoz fűzött magyarázatok semmi kétséget sem hagynak afelől, hogy nincs szó félreértésről, nincs szó arról, hogy a választmány a színésznő pár napi késését torolta meg azaz, hogy elálltak foglalkoztatásától. Kántorné jóval előnyösebb szerződést szeretett volna kötni annál, melyet felkínáltak számára. A választmány pedig rendíthetetlenül ragaszkodott döntéséhez, elejét akarták venni annak, hogy a színészek a vándorszínészet korának mindennapos gyakorlatát kövessék, s ne tartsák magukat adott szavukhoz, s ne vegyék komolyan a színház vezető testületének rendelkezéseit.

Bajza József leveleiből és a színészeti választmány, illetve az igazgatósági testület üléseinek jegyzőkönyveiből kiderül, hogy 1837-ben és 1847-ben sem volt egyszerű a társulat mindennapi életét megszervezni. A műsorgondok egy részét 1837-ben például csak úgy tudták orvosolni, hogy Udvarhelyi Miklós, egykori vidéki igazgató tulajdonában lévő daljátékok partitúráiból vásároltak.¹⁰ Megtudjuk, hogy nem csak Kántorné távol-

maradása okozott zavart; az első évadban Lendvay Mártonnal is meg kellett egyezni, hogy a színház üzemmenetében ne legyen fennakadás.¹¹ A színészek egymás közötti viszonyát már ekkor kisebb-nagyobb perpatvarok árnyékkolták be. Lendvay Mártonné Hivatal Anikó olyan becsmérítő szavakkal illette Laborfalvi Rózát, hogy az a szerződése felbontását fontolgatta. A botrány nagyságát jól jellemzi, hogy magának Bajzának kellett rendet teremtenie, a színházi törvényszék eljárása kevésnek bizonyult volna a konfliktus elsimításához.¹²

Bár az úgynevezett operaháború 1837 és 1843 között zajlott, Bajza 1848. január 4-én figyelmeztette Egressy Gábor rendezőt, hogy az opera- és a prózai részleg próbáit össze kell hangolni, mert „különböztetetlenül összeütközéseket fognak előidézteni.”¹³

A jegyzetekben nemcsak az adott eseményre vonatkozó kommentárokkal találkozunk, kimerítő leírások mutatják be a forrásokban előforduló személyeket, intézményeket, fejleményeket, fordulatokat. A Pesti Magyar Színház megszervezéséről szólva a szerző mintaszerűen mutatja be az épületet is.¹⁴

A bevezető tanulmánnyal nem zárul le az irodalom- és színháztörténeti háttér tárgyalása, a téma kibontása a jegyzetekben teljesedik ki; s ezzel Szalisznyó Lilla munkája az 1838 és 1848 közötti színháztörténeti korszak fontos kézikönyvévé vált. S hogy ez valóban így van, azt a mellékletek is bizonyítják. Megtaláljuk a kötet végén, hogy kik dolgoztak 1837-ben a Pesti Magyar Színházban, majd 1847–1848-ban a Nemzeti Színházban; megismerhetjük a belső színházi bíróság ülésein hivatkozott színházi törvénykönyvek paragrafusait. S ami még ennél is lényegesebb: Szalisznyó Lilla bemutatja a magyaráló jegyzetekben hivatkozott színháztörténeti forrásokat. A belső színházi törvényköny-

⁹ Uo., 47.

¹⁰ Uo., 130.

¹¹ Uo., 136–137.

¹² Uo., 137–138.

¹³ Uo., 102.

¹⁴ Uo., 261–262.

vet, a drámabíró ítéleteket, a Nemzeti Színház műsorösszeállítását (Hajdú László kefelevonatban maradt művét), a Nemzeti színlapgyűjteményét, az intézmény pénzszedő naplóit, pénztári főkönyvét, Pest–Pilis–Solt Vármegye Színészeti Választmányának iratait, a színdarabok szerinti bevételi naplót, a zsebkönyveket, a törvényszéki jegyzőkönyveket. Nemcsak útmutatóként szolgál a mindössze néhány oldalból álló szakasz. A szerző

mintha arra ösztönözné az érdeklődőket, maguk is vegyék kézbe és tanulmányozzák a magyar nyelvű színjátszás hőskorának emlékeit, abban a reményben, hogy újabb rész tanulmányok születnek a reformkor színházi életéről. Mert ugyan a Nemzeti Színházról számos publikáció megjelent, Szalisznyó Lilla tanulmányával és szövegkiadásával bizonyította, hogy érdemes újra meg újra átolvasni a fennmaradt forrásokat.